

ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ІНСТИТУТ
КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ

***ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ
МАЛОГО І СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ***

Монографія

До 55-річчя ЧТЕІ КНТЕУ

Чернівці
Мехнограф
2021

.....

Монографія підготовлена колективом авторів:

Лучик С.Д. – д.е.н., професор, завідувач кафедри обліку і оподаткування Чернівецького торговельно-економічного інституту КНТЕУ (Передмова; підр. 6.1; 6.2; 6.3);

Селезньова О.М. – д.ю.н., доцент, доцент кафедри обліку і оподаткування Чернівецького торговельно-економічного інституту КНТЕУ (підр. 1.1);

Боровик Т.М. – старший викладач кафедри економіки, підприємництва та маркетингу Черкаського державного бізнес-коледжу (підр. 1.2, 1.3);

Урсакий Ю.А. – к.е.н., доцент кафедри менеджменту, міжнародної економіки та туризму Чернівецького торговельно-економічного інституту КНТЕУ (підр. 2.1);

Вудвуд В.В. – к.е.н., доцент, доцент кафедри фінансів та банківської справи; **Гут Л.В.** – к.е.н., доцент, доцент кафедри фінансів та банківської справи Чернівецького торговельно-економічного інституту КНТЕУ (підр. 2.2);

Паламарек К.В. – к.т.н., доцент, завідувач кафедри технології та організації готельно-ресторанного бізнесу Чернівецького торговельно-економічного інституту КНТЕУ (підр. 2.3);

Рилєєв С.В. – к.е.н., доцент, доцент кафедри обліку і оподаткування Чернівецького торговельно-економічного інституту КНТЕУ (підр. 3.1, 3.3, 5.3);

Ковалевич Д.А. – к.е.н., доцент, доцент кафедри фінансів та банківської справи Чернівецького торговельно-економічного інституту КНТЕУ (підр. 3.2);

Чорновол А.О. – д.е.н., доцент, завідувач кафедри фінансів та банківської справи; **Томнюк Т.Л.** – к.е.н., доцент, доцент кафедри фінансів та банківської справи Чернівецького торговельно-економічного інституту КНТЕУ (підр. 3.4);

Мошковська О.А. – д.е.н., професор, професор кафедри обліку та оподаткування Київського національного торговельно-економічного університету; **Маначинська Ю.А.** – к.е.н., доцент, доцент кафедри обліку і оподаткування; **Євдощак В.І.** – к.е.н., доцент, доцент кафедри обліку і оподаткування Чернівецького торговельно-економічного інституту КНТЕУ (підр. 4.1, 4.2, 4.3);

ЗМІСТ

Передмова	7
Розділ 1. Вітчизняний та зарубіжний досвід розвитку та підтримки малого й середнього бізнесу	9
1.1. «Бізнес» і «підприємництво»: теоретичні та нормативно-правові засади розуміння категорій	9
1.2. Малий та середній бізнес як основа успішної економіки	20
1.3. Основні вектори розвитку малого та середнього бізнесу в Україні та світі	32
<i>Література до розділу 1</i>	52
Розділ 2. Сучасні тенденції та перспективи розвитку малого та середнього підприємництва: національний, регіональний та галузеві рівні	58
2.1. Світовий досвід кластеризації та її роль в інноваційній економіці	58
2.2. Стан та шляхи розвитку малого і середнього бізнесу в Чернівецькій області	73
2.3. Розвиток туризму та готельного бізнесу м. Чернівці в умовах кризових ситуацій	95
<i>Література до розділу 2</i>	120
Розділ 3. Фінансова складова державного регулювання функціонування та розвитку малого й середнього бізнесу в Україні	125
3.1. Системи заходів державного регулювання та державної фінансової підтримки суб'єктів малого та середнього підприємництва	125
3.2. Кредит як джерело фінансових ресурсів забезпечення потреб підприємств малого та середнього бізнесу ...	140
3.3. Бюджетування як елемент фінансового контролінгу	152
3.4. Фінансовий інструментарій державної підтримки малого та середнього бізнесу в умовах пандемії	170
<i>Література до розділу 3</i>	186
Розділ 4. Управлінські засади та пріоритети розвитку малого й середнього бізнесу	195
4.1. Розвиток малого й середнього бізнесу – пріоритет Уряду України	195
4.2. Розширення доступу МСП до фінансування – важливий напрям Стратегії розвитку МСП	209

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА: НАЦІОНАЛЬНИЙ, РЕГІОНАЛЬНИЙ ТА ГАЛУЗЕВИЙ РІВНІ

2.1. Світовий досвід кластеризації та її роль в інноваційній економіці

Впродовж останнього десятиліття в українській економіці розпочалися серйозні структурні трансформації, які одним словом називаються «деіндустріалізація». В структурі валового регіонального продукту скорочується частка переробної промисловості, й натомість зростає – добувної; спрощується структура економіки – зникають окремі високотехнологічні сектори, їх важливі ланки та похідні зв'язки до інноваційної екосистеми; відповідно, наукові розробки маргіналізуються й втрачають попит, а висококваліфіковані кадри мігрують з промисловості в ІТ послуги та за кордон. Явище деіндустріалізації має багато сторін та аспектів, але у всіх випадках – це шлях до бідності [44, с. 89]. Позитивним моментом є зростання активності малого й середнього бізнесу та його консолідація навколо регіональних викликів через відродження традиційного та потужного інструменту регіонального розвитку, як інноваційні кластери.

Кластери як мережеві структури орієнтовані на створення нової цінності всередині мережі або зниження трансакційних та економічних витрат діяльності. Вони доповнюють один одного у виробничо-збутових ланцюгах або при реалізації проєктів інноваційного характеру. Ініціаторами та координаторами створення мережевих організацій можуть бути різні за характером діяльності інституції: наприклад, у США – це венчурні інвестори (Сан-Франциско); державні науково-дослідні установи (Бостон); біотехнологічні компанії, як стартапи, так і існуючі гравці на ринку (Сан-Дієго); в ЄС – регіональні органи влади як такі, що мають інституційний вплив на формування політики в сфері науки й освіти, розбудовують відповідну інфраструктуру тощо. В Україні найчастіше виступають проактивні об'єднання бізнесу (IT Ukraine, Українська

меблева асоціація чи Асоціація «підприємств промислової автоматизації України»), але поки дуже рідко регіональні або місцеві органи влади [46; 52].

Кластери – це «гарячі місця» для інновацій, які, в свою чергу, можуть покращити конкурентоспроможність регіону. Крім самих кластерних моделей, відповідні стратегії та програми підтримки на державному рівні є також визначальними факторами успіху кластеризації [26].

В більшості країн світу значну роль у кластерному розвитку відіграє уряд на центральному або регіональному рівні, як зацікавлена сторона у технологічному розвитку та реструктуризації економіки. Так, Бразилія інвестувала близько 300 млн доларів в кластери з виробництва мікроелектроніки, біопалива та програмного забезпечення. Уряд Гонконгу після кризи 1997 року виступив із ініціативою щодо розвитку інноваційних кластерів в областях, що використовують технологічні переваги регіону шляхом створення Гонконгського науково-технологічного парку, в якому функціонує близько 250 компаній, об'єднаних у кластери електроніки, «зелених» технологій, точного машинобудування тощо. З 2008 року Канада сприяла створенню мережі із 17 центрів передового досвіду в таких сферах, як дослідження мозку, оптика та теоретична фізика. Сінгапур інвестує мільярди доларів в комплексні стратегії по розширенню інноваційних кластерів в біомедицині, цифрових медіа та виробництві продукції із високою доданою вартістю (мікроелектроніку та нові матеріали). У Франції регіон Гренобля є взірцем ініціативи уряду із створення конкурентоспроможних в світовому масштабі інноваційних кластерів [53].

В Європі налічується близько 2950 кластерів, визначених як регіональних концентрацій учасників відповідних галузей. Економічні активності, які стосуються європейських кластерів, покривають до 39% робочих місць і до 55% фондів заробітних плат ЄС. На відміну від взаємовідносин виробничої кооперації в традиційних індустріях, які практикувались задовго до появи кластерів, кластери є значно більш інноваційними – 87 % всіх патентів ЄС виробляється компаніями, що є учасниками кластерів. До того ж, значним є внесок кластерів в зовнішньоекономічній

діяльності – 50 % експортних індустрій також відноситься до кластерів [57].

За даними European Cluster Excellence Scoreboard, за період 2010–2013 рр. в ряді окремих секторів і регіонів ЄС 33,3 % фірм-учасниць кластерів продемонстрували зростання зайнятості понад 10 %, в той час як за межами кластерів таких результатів досягло лише 18,2 % фірм [55].

Кластери мають значно вищу конкурентоспроможність – в середньому вони перевищують експортні індустрії на 15 %, а в найбільш розвинутих кластерах, їх учасники більш, ніж в 2 рази перевищують продуктивність праці по відношенню до традиційних фірм-експортерів, які не є учасниками тих чи інших кластерів.

Системні ефекти кластерного розвитку на економіку регіону та країни полягають у такому [34]:

1. Кластери концентрують економічну діяльність. Створення таких «промислових блоків» всередині країни як кластери, що являють собою «зв'язані» ланцюги співпраці, у тому числі створення цінності. Така форма зосередження економічної діяльності дозволяє виявляти пробіли в ланцюгах та заповнювати їх, генеруючи при цьому побічні потоки знань.

2. Кластер розширює ринок. Це є найсуттєвішим результатом міжфірмової співпраці. Співпраця між фірмами, яка веде до зростаючої віддачі від масштабу, сприяє проникненню фірм у нові сегменти.

3. Розвиток відносин між учасниками кластерів сприяє зростанню конкурентних переваг за рахунок проведення спільних досліджень і розробок, що генерують колективну ефективність.

4. Кластер генерує нові ланцюги доданої вартості за рахунок перехресних зв'язків між фірмами, що примножує кількість промислових вузлів та створює стійкість усієї мережевої системи.

5. Кластер створює системні синергетичні ефекти, сприяє промисловій «ланцюговій реакції», коли один кластер успішно функціонує та примножує результати діяльності інших кластерів.

Дослідження проведені в США також демонструють, що нові бізнеси формуються швидше й швидше прогресують саме в сильних кластерних структурах. Важливим аргументом на користь кластерів є

той, що регіони, які мають більшу кількість розвинутих кластерів, демонструють кращий рівень дохідності.

Кластери та кластеризація є потужним засобом та можливістю для структурних змін в економіці, що є пріоритетом стратегій смарт-спеціалізації. Останні дослідження показують, що нові сектори та галузі (emerging industries) також виникають швидше в тих регіонах, де є розвинуті кластери. Успішний досвід Австрії, Німеччини, Канади, Китаю, США, Франції, Сінгапуру, Індії та інших країн свідчить про перспективу розв'язання завдань автоматизації та цифровізації промисловості за рахунок створення цифрових регіональних та міжрегіональних кластерів. Вони формуються шляхом об'єднання підприємств ІКТ сектора з промисловими виробничими компаніями, науково-дослідними та освітніми, фінансовими та державними установами й організаціями для укріплення співробітництва, відстеження життєвого циклу товару та його просування на вітчизняному й зарубіжних ринках за рахунок новітніх цифрових рішень.

Зарубіжний досвід доводить, що стимульовані належним чином кластери в області високотехнологічного виробництва здатні диверсифікувати економіку моноспеціалізованих регіонів та значно підвищувати її стійкість. В той же час кластери з промислових видів діяльності нижчих технологічних укладів (III–IV рівнів) в разі відсутності інноваційних змін у технологіях та продукції є нестійкими до економічних криз та реагують на них скороченням робочих місць. Тому механізми впливу кластерів на структурне оновлення економіки включають також [56]:

1. Розвиток нових видів діяльності як результатів спін-офф при реалізації спільних інноваційних проєктів в рамках кластеру.

2. Створення кластерів у середньо- і високотехнологічних сферах, які розвинені в сусідніх регіонах, також може мати успіх, як показує досвід розвитку кластеру із виробництва транспортних засобів в Північній Кароліні, США.

3. Розширення діяльності успішних кластерів відбувається фактично по всіх напрямках ланцюга доданої вартості – як у логістичний бізнес, так і у маркетинг, допоміжні виробництва, постпродажні послуги тощо.

4. Випуск інноваційної продукції кластерів може витіснити іншу продукцію, у тому числі імпорту, що сприятиме зміні у виробничих можливостях регіону й країни та переорієнтації застарілих виробництв і зайнятих на них робітників на інші види діяльності.

В політиках ЄС кластери виступають головним інструментом як смарт-спеціалізації регіонів, так і регіональних стратегій по інноваціям та діджиталізації. Поширення смарт-спеціалізації в регіонах ЄС є формою регіонального співробітництва, що заохочує кластери об'єднувати зусилля, створюючи інноваційну екосистему, проводити модернізацію європейської промисловості. ЄС за допомогою смарт-спеціалізації розпочав загальноєвропейську інноваційну кампанію, в яку залучені майже всі європейські країни.

Згідно європейських програмних документів, смарт-спеціалізація потребує міжрегіональних інтеграційних зусиль для сприяння потокам доданої вартості в ЄС. Реалізація ключових драйверів регіонального зростання: дослідження, інновації, інвестиції та конкурентоспроможність залежить від узгодження політичних втручань та інституційної підтримки. Це доводять приклади успішних практик смарт-спеціалізації в регіонах європейських країн, де реалізація цієї концепції стала пріоритетом регіонального розвитку та драйвером інноваційних трансформацій. Ключовим інструментом для реалізації нової стратегії розвитку інновацій на регіональному рівні є кластери, які організовані для об'єднання та обміну досвідом, фінансуванням, лідерством та коучінгом, щоб зробити бізнес успішним, продуктивним, прибутковим та сприяти працевлаштуванню населення певної громади. Кластери допомагають стимулювати інновації та стартапи, розвиваючи наявні сильні сторони в регіоні та підтримати розвиток підприємницьких ініціатив, щоб допомогти вийти на світові ринки, співпрацюючи з іншими стейкхолдерами [59].

Смарт-спеціалізація сприяє перетворенню регіонів в регіональні кластери з робототехніки та інноваційні агенції в країнах ЄС. Один з чисельних прикладів – регіон Мелардален Вестер, де створений кластер «РоботДален» (Västerås, Sweden, Robot Dalen) – ініціатива, впроваджена у 2003 році, спрямована на створення регіонального зростання в регіоні Мелардален Швеції шляхом побудови

інноваційної екосистеми для впровадження нових ідей у галузі робототехніки та автоматизації. Протягом останніх років система «РоботДалена» перетворилася на роль стимулюючого комерційного успіху нових ідей в робототехніці. Об'єднавши промислових виробників, наукові установи та державний сектор, «РоботДален» забезпечує комерційний успіх нових технологічних рішень для промисловості, сфери послуг та охорони здоров'я. Рішення розробляються, виходячи з реальних потреб, а кінцеві споживачі беруть участь у всьому процесі розробки продукту, внаслідок чого кінцевий продукт базується на потребах ринку. Пропонуючи унікальні тестові розробки для нових рішень, екосистема «РоботДален» заохочує міжнародні компанії та підприємців розвивати інновації у сфері робототехніки та створювати бізнес у Швеції [58].

Інший приклад – місто Оденсе в Данії, має всього 180 тис. населення, що є в 4 рази меншим від Запоріжжя. Але бізнеси зуміли об'єднати виробничу та наукову екосистеми в єдиний кластер «Odense Robotics». В нього входить сьогодні понад 80 компаній та 2200 працівників робототехніки та автоматизації, 30 установ, що працюють в галузі науково-дослідних робіт та 30 різних навчальних закладів, пов'язаних з робототехнічними технологіями. «Odense Robotics» стимулює розвиток нового бізнесу, сприяє зростанню та роботі для залучення кваліфікованої робочої сили до регіону. Данські коботи (колаборативні роботи) як Universal Robotics є одними зі світових лідерів, і вже продаються в Україні [59].

Натомість в Запоріжжі наші провідні робототехнічні компанії України, як «Infocom Ltd» чи «ТріадаЗварка» виглядають допоки самотньо в спробах створити локальні ланцюги доданої вартості. На допомогу приходить кластер «Інжиніринг–Автоматизація–Машинобудування», створений у вересні 2020. В планах кластеру – широке залучення місцевих виробників та наукових установ до виробничої та інноваційної кооперації на регіональному рівні. Хоча компанії усвідомлюють, що внутрішній ринок є надто малим [48; 40].

Впровадження концепції смарт-спеціалізації є важливим орієнтиром майбутнього економічного розвитку, зокрема у сфері економічного піднесення регіонів. Процес впровадження смарт-

спеціалізації передбачає співпрацю урядових організацій, місцевих органів влади, науково-дослідних установ, підприємств, асоціацій, громадських установ, МСП на регіональному рівні, що дозволяє розробити дієві заходи для вирішення соціальних проблем регіону та сприяти кластерному розвитку. А це є передумовою економічного зростання і джерелом створення робочих місць. Смарт-спеціалізація дає такі можливості:

- підвищення експортних можливостей регіону;
- залучення коштів державних програм підтримки, грантові кошти ЄС;
- покращення інноваційного клімату в країні;
- корелює з досягненнями 17 Глобальних цілей людства;
- прискорює інноваційні трансформації шляхом координації науки, бізнесу й суспільства;
- посилює підприємницькі можливості та розкриває інноваційний потенціал регіону;
- сприяє ефективності місцевих громад, виокремлюючи регіональні переваги;
- є драйвером економічного регіонального зростання.

Результатами поширення смарт-спеціалізації в регіонах ЄС є формування нових форм міжрегіонального співробітництва, що заохочує інноваційні партнерства і кластери об'єднувати зусилля, створюючи інноваційну екосистему, проводити модернізацію європейської промисловості. До того ж, Європейська комісія визнала на державному рівні важливість розкриття потенціалу технологічних викликів діджиталізації, що вимагає прискорення інноваційного розвитку для менш розвинених індустріальних регіонів. Таким чином, в ЄС за допомогою смарт-спеціалізації розпочалась загальноєвропейська інноваційна кампанія, в яку залучені майже всі європейські країни.

І хоча в Україні впровадження концепції смарт-спеціалізації розпочалося на початку 2013 року в рамках транснаціонального співробітництва та взаємного навчання S3 шляхом проведення допоміжних заходів для 28 країн сусідів ЄС, сьогодні лише декілька регіонів спромоглися визначити ключові сфери спеціалізації та перейти до процесу підприємницького відкриття. Українські реалії

показують незрілість механізмів управління та відсутність системної координації між ключовими стейкхолдерами. Серед причин такого стану, обумовлених низьким рівнем комунікації між центральними органами влади, місцевими державними інституціями, бізнесом в регіонах та науковими установами є [33]:

недостатня ефективність механізмів державного стимулювання розвитку національної інноваційної екосистеми: партнерства приватних інвесторів, бізнесу, науки і держави у процесі формування інноваційної інфраструктури: зон розвитку технологій; індустріальних парків; бізнес-інкубаторів, кластерів, які є дієвими інструментами капіталізації наукових розробок та комерціалізації інновацій;

слабка взаємодія науки і виробництва на ранніх етапах інноваційної діяльності та низький попит на інтелектуальну власність. Лише незначна частина вітчизняних виробників здійснюють замовлення на наукові розробки, тому фактично дослідники змушені вгадувати, що потрібно реальному сектору економіки. Як наслідок, значне число винаходів не знаходить комерційної реалізації. А компанії, в свою чергу, не поспішають вкладатися в наукові дослідження як це відбувається в розвинутих країнах, де наука фінансується переважно приватним бізнесом;

недостатня інформованість щодо можливостей доступу до фінансових ресурсів, зокрема грантів та проектів технічної допомоги в сфері інновацій та слабка активність МСП у сфері отримання такого фінансування.

Європейський досвід доводить можливість застосування та поширення смарт-спеціалізації для стратегування регіонального розвитку, що визначає конкурентні переваги, встановлює стратегічні пріоритети та впроваджує інтелектуальну політику для максимізації потенціалу розвитку на основі знань. Смарт-спеціалізація сприяє перетворенню регіонів в регіональні кластери з робототехніки та інноваційні агенції в країнах ЄС.

Це важливо і для України, оскільки регіони України інтегровані у світові торговельні потоки з широким співробітництвом і конкурентним ринком, де постійно відбуваються інноваційні трансформації. Реалізація смарт-спеціалізацій може бути досить

ефективним інструментом майбутнього розвитку, зокрема для можливості інтеграції на більш високі ступені європейських ланцюгів доданої вартості. Не менш важливим є те, що у випадку, якщо вдасться реалізувати смарт-спеціалізації в Україні так як вона діє в Європі – це дозволить забезпечити трансформаційний ефект, необхідний для модернізації промисловості в умовах посилення впливу «Індустрії 4.0» [2; 3].

Згідно звіту European Observatory for Clusters and Industrial Change про підтримку кластерів у 29 європейських країнах, що включає поглиблений аналіз 30 національних та 55 регіональних програм, спеціально розроблені політики і стратегії підтримки кластерів широко поширені як в Європі, так і в усьому світі. Незважаючи на те, що конкретна розробка й реалізація кластерної політики залежить від контексту та обґрунтованості відносно національної/регіональної політики на різних територіях, в аналізованих підходах можна виявити схожість, а зокрема [54]:

1. Кластери підтримуються за допомогою виділених кластерних програм або шляхом інтеграції в інші програми економічної підтримки. В Європі найважливішими цілями таких кластерних програм є зміцнення співпраці різних зацікавлених сторін, підвищення конкурентоспроможності малих та середніх підприємств, діяльність у сфері інтернаціоналізації (на рівні країни) або ж модернізація промисловості (на регіональному рівні). Поза межами Європи, окрім вищенаведених цілей, є ще сприяння зростанню фірм (Канада), науково-дослідним розробкам та високотехнологічним галузям промисловості (Канада, Китай), підтримка переходу до центру знань за певною технологією (Ізраїль), створення соціально-економічного ефекту (Сінгапур), досягнення більш збалансованого територіального розвитку (Мексика, Тайвань, Південна Корея та Японія).

2. Найчастіше кластерна політика пов'язана з інноваціями, дослідженнями, розробками та технологічною підтримкою. У європейських країнах, особливо на регіональному рівні, підтримка кластерів часто пов'язана з регіональними інноваційними стратегіями та/або стратегіями інтелектуальної спеціалізації. Тут кластери – це платформа для кооперації між різними суб'єктами в конкретних

територіях для розробки й просування стратегічних напрямів 16 галузевої та/або технологічної спеціалізації, що мають вирішальне значення для економічного розвитку регіональних промислових систем.

3. Підтримка кластерів також часто орієнтована на просування малих та середніх підприємств (МСП) – бізнес-сегмент, який представляє більшість компаній у багатьох промислових екосистемах. У сукупності кластери можуть розглядатися як з'єднуючий елемент між політикою та сегментом, що охоплює інновації, стратегічну спеціалізацію та підтримку МСП, стимулюючи спільну участь, залучаючи різні типи зацікавлених сторін, включаючи зв'язок із групами МСП.

4. Більшість кластерних політик проводять змішану стратегію, підтримуючи як новітні, так і зрілі галузі, і спрямовані на промислову трансформацію, використовуючи кластери як каталізатори змін.

Основна різниця між національними й регіональними політиками полягає в орієнтації національної стратегії на нові та high-tech індустрії, в той час як регіональна підтримує традиційні та основні галузі регіону. Також, якщо розглядати на глобальному рівні – в азіатських країнах спостерігається сприяння трансформації кластерів від промислових до інноваційних, тоді як в Європі відбувається зсув у напрямі звуження спеціалізації або виокремлення конкретних цілей, таких як інтернаціоналізація.

Окремо слід виділити напрями та інструменти державної підтримки, які закладені в кластерні політики. Згідно загальноєвропейського дослідження проведеного в 2018 році, що охопило 29 кластерних програм, як мінімум дві третини з них спрямовані на підтримку участі МСП, міжнародну та кроссекторну співпрацю, фінансування дослідницьких проєктів і кластерного менеджменту.

Кластерні організації часто запрошують брати участь в урядових конкурсах. Коло зацікавлених сторін та річні бюджети різняться (для прикладу, фінансування у Франції складає 144 млн євро). Серед аспектів, що оцінюються як дуже важливі для підтримки подальшого розвитку кластерів це: розвиток компетенцій, навчання, проведення інформкампаній та C2C конференцій, а також фінансування

досліджень і розробок. При цьому, 28 з 30 державних та 16 регіональних програм надають фінансування кластерним організаціям. Європейський кластерний підхід для економічного зростання базується на трьох основних принципах [53]:

- 1) нові галузі, що швидко розвиваються;
- 2) міжрегіональне співробітництво й інтернаціоналізація кластерів;
- 3) кластерний передовий досвід як результат регулярних бенчмаркінгових аналізів та розповсюдження інформації про кращі практики.

На горизонтальному рівні, через Європейську установу кластерів та промислових змін (EOCIC), Європейська Комісія надає статистичний і тренд-аналіз кластерів (включаючи ланцюги вартості, стартапи й розширення масштабів), поради щодо кластерної політики та навчання, а також підтримку стратегічних міжрегіональних кластерних партнерств. Цей підхід реалізується через конкретні ініціативи ЄС, започатковані за фінансовими програмами ЄС, головним чином COSME (попередня програма CIP) та «Horizon» 2020 [55].

Незважаючи на те, що підтримка кластерів має різні обґрунтування, бачення та характеристики в країнах і регіонах, проаналізованих у Європі та за її межами, вона сильно взаємопов'язана з іншими політиками та стратегіями і переслідує цілий ряд цілей. Середньо- та довгострокова традиція й розвиток підтримки кластерів, а також велике значення, яке надається кластерній політиці, свідчать про важливість цього інструменту політики в Європі та за її межами.

Аналізуючи європейську кластеризацію, варто виділити особливості розвитку кластерів країн Східної Європи та країн Прибалтики.

Так, в Польщі існує 40 кластерів в 30 сферах, серед яких в кінці 2019 року вибрано 15 Національних ключових кластерів. Уряд запровадив 4 кластерні програми, серед яких найважливіші – ключовий національний кластер та Інтернаціоналізація ключових кластерів, на які виділив €5,000,000. Основні цілі підтримки: підтримка інтернаціоналізації; збільшення візерунку кластерів;

підтримка передового досвіду членів кластера; сприяння науково-дослідним розробкам та впровадження новітніх технологій; зміцнення інноваційних екосистем в певних регіонах; промоція підприємництва, стартапів та масштабування [57].

В Угорщині в період з 2014–2020 з кластерів-стартапів утворилось 25 акредитованих крос-секторних кластерів, і, як очікується, ця кількість зменшиться через процес злиття.

Починаючи з 2000-х національний уряд підтримував розвиток корпоративного співробітництва та кластерів. Кожні 5 років національна політика переглядається, та на основі ґрунтового дослідження стану й аналізу вносяться корективи. На сьогодні діє Угорська програма кластерного розвитку (2010) в рамках якої виділено на пряме фінансування (організації управління кластером) €3,000,000 і непряме (для учасників кластерів) €65,000,000. Основні цілі підтримки: підвищення конкурентоспроможності МСП; зміцнення структур співробітництва між компаніями або між галузями та наукою; підтримка спільних науково-дослідних проєктів; підтримка інтернаціоналізації менеджменту і членів кластерів; сприяння збільшенню масштабів кластерів; підвищення видимості кластерів; підтримка передового досвіду і членів кластеру; сприяння злиття кластерів, щоб мати 10–15 провідних кластерів із сильною міжнародною видимістю; удосконалення управлінських можливостей в кластерах [52].

В Румунії налічується 51 кластер, 47 найактивніших об'єднані в асоціацію «Clustero». Міністерство освіти і науки започаткувало програму фінансування проєктів для організації й розвитку інноваційних кластерів та проєкт для підтримки інноваційних кластерів. При цьому окремо виділяється підтримка зростання доданої вартості, що створюється сектором ІКТ, та інновацій у цій галузі за рахунок розвитку кластерів (€900,000) та РОС 2014–2020 (€7,000,000), РОС/PI2.2/OS2.2/Action 2.2.1 (€4,000,000). Основні цілі програм: зміцнення структур співробітництва між компаніями або між галузями й наукою; сприяння інноваційному потенціалу; сприяння науково-дослідним розробкам та впровадження новітніх технологій; підтримка інтернаціоналізації; підтримка передового

досвіду членів кластера; промоція підприємництва, стартапів та масштабування [53].

Словаччина представлена 11 кластерами, які об'єднуються в Союз Словацьких кластерів. В Словаччині в рамках Оперативної програми інтегрованої інфраструктури – Схема підтримки організацій промислових кластерів (€5,000,000). Основні цілі підтримки: зміцнення структур співробітництва між компаніями або між галузями й наукою; підтримка інтернаціоналізації; до 85 % співфінансування проєктів кластерів [43].

Всього в Чехії 74 кластери, 25 з яких об'єднані в національну асоціацію кластерів. У 2005 створено Національну кластерну стратегію 2005–2008, а пізніше сертифіковану методологію для регіональної й національної кластерної політики. На втілення кластерної кооперації виділено €10,000,000. Основні цілі підтримки: підвищення конкурентоспроможності МСП; зміцнення структур співробітництва між компаніями або між галузями й наукою; сприяння інноваційному потенціалу; сприяння науково-дослідним розробкам та впровадження новітніх технологій; зміцнення інноваційних екосистем в певних регіонах; підтримка інтернаціоналізації; підвищення видимості кластерів; підтримка передового досвіду членів кластера [57].

В Литві функціонує 25 кластерів, 13 з яких об'єднані в Асоціацію литовських кластерів. Створено документ-посібник, що складається з поточного аналізу стану кластерів, переваг, наданих кластеризацією, цілей і завдань, рівнів та моніторингу розвитку кластерів і їх членів.

Також в рамках двох урядових програм враховано напрямки для підтримки кластерів: The project «Promotion and Development of Innovation Networking (INOLINK)» та «Lithuanian Innovation Development Programme 2014–2020» (LIDP). Основні цілі підтримки: стимулювання інтеграції підприємств у кластери, збільшення зрілості кластерів та їх зростання; сприяння міжнародному співробітництву та інтеграції в глобальні ланцюги вартостей; підвищення конкурентоспроможності МСП; зміцнення структур співробітництва між компаніями або між галузями й наукою для науково-дослідних розробок і впровадження новітніх технологій; сприяння

інноваційному потенціалу; підвищення видимості кластерів та інтернаціоналізації [4].

В Латвії зареєстровано 15 кластерів, і 19 січня 2017 року була запущена латвійська кластерна програма (€5,400,000). Основні цілі програми: підвищення конкурентоспроможності МСП; зміцнення структур співробітництва між компаніями або між галузями й наукою; підтримка інтернаціоналізації; підвищення видимості кластерів; підтримка передового досвіду членів кластера [55].

Кожна досліджена вище країна має конкретні програми розвитку кластерів, бюджет, цілі та державну підтримку. І як показує досвід – це найважливіші компоненти розвитку інноваційних кластерів. Підтвердженням цього є інноваційна орієнтованість кластерів інших європейських країн, що визначає конкурентоспроможність кластерних утворень (табл. 2.1) [54; 55; 57]. Останні формуються там, де очікується «проривне» просування в галузі техніки і технології виробництва, освіти і подальшого виходу на нові «ринкові ніші».

Таблиця 2.1

Галузева складова основних напрямів кластеризації економіки деяких країн

Галузеві напрями	Країна
Електронні технології та зв'язок, інформатика	Швейцарія, Фінляндія
Біотехнології та біоресурси	Нідерланди, Франція, Німеччина, Великобританія, Норвегія
Фармацевтика і косметика	Данія, Швеція, Франція, Італія, Німеччина
Агровиробництво і харчове виробництво	Фінляндія, Бельгія, Франція, Італія, Нідерланди
Нафтогазовий комплекс та хімія	Швейцарія, Німеччина, Бельгія
Машинобудування, електроніка	Нідерланди, Італія, Німеччина, Норвегія, Ірландія, Швейцарія
Охорона здоров'я	Швеція, Данія, Швейцарія, Нідерланди
Комунікації і транспорт	Нідерланди, Норвегія, Ірландія, Данія, Фінляндія, Бельгія
Енергетика	Норвегія, Фінляндія
Будівництво і розвиток	Фінляндія, Бельгія, Нідерланди
Легка промисловість	Швейцарія, Австрія, Італія, Швеція, Данія, Фінляндія
Лісопаперовий комплекс	Фінляндія

Джерело: складено автором.

Галузеве спрямування європейських країн не є однонаправленим. Як видно з таблиці, функціонування кластерних об'єднань охоплює та розвиває різні галузі. І тільки в лісопаперовому комплексі Фінляндія представлена єдиним учасником.

Світова практика функціонування найбільш процвітаючих національних економічних систем показує, що високу конкурентоспроможність і стабільне економічне зростання забезпечують, насамперед, чинники, що стимулюють поширення нових технологій. Успішний розвиток, нарощування конкурентоспроможності економічної системи можливі при комплексному використанні знань і досвіду кластеризації, поєднанні кластерних технологій з механізмами та інструментами інноваційного розвитку. У цьому зв'язку багато країн – як економічно розвинених, так і слаборозвинених – все активніше використовують кластерний підхід у підтримці найбільш перспективних напрямів і форм підприємницької діяльності, у формуванні та регулюванні національних і регіональних інноваційних систем.

Успішні кластери здебільшого передбачають взаємодоповнення трьох видів бізнесу:

1. Міжнародно-активні компанії, які особливо сильні на ринку та є технологічними лідерами.
2. Постачальники або доповнюючі підприємства (часто МСП).
3. Фахівці зі сфери інновацій і знань (наприклад, науково-дослідні установи, заклади підвищення кваліфікації, фахівці в галузі ІКТ тощо).

При цьому кластери зазвичай мають класичну структуру, ефективність якої підтверджена на практиці та містить основні елементи як [10; 48]:

- 1) Управлінський комітет (steering committee).
- 2) Консультативна рада (advisory board).
- 3) Керівництво офісом (кластерний менеджер).
- 4) Робочі групи.

Таким чином, кластери є важливим чинником розвитку, а в ряді випадків – рушієм сучасної економіки. Наявність розвинутих регіональних кластерів сприяє розвитку МСП, підвищує ВВП та

конкурентоздатність галузей і регіонів, і відповідно, в цілому по країні – значно впливає на зростання ВВП, експорту, інноваційності та загальної конкурентоспроможності секторів економіки.

Кластери є потужним інструментом для реструктуризації економік регіонів і країни, потенціал якого може бути реалізований при знаходженні балансу між стандартизацією виробничої діяльності та інноваціями, які порушують усталені виробничі процеси.

2.2. Стан та шляхи розвитку малого і середнього бізнесу в Чернівецькій області

Становлення й розвиток малого та середнього бізнесу в Україні та Чернівецькій області зокрема, відіграють важливу роль в економіці країни. Адже саме цей бізнес давно став домінуючим за кількістю господарських одиниць та за обсягами виробництва і реалізації продукції (товарів, робіт, послуг). Малий та середній бізнес – це така суспільна, економічно корисна основа, без якої не може існувати й розвиватися будь-яка інноваційно-орієнтована держава. Це самостійна, систематична господарська діяльність малих і середніх підприємств будь-якої форми власності та громадян-підприємців (фізичних осіб), яка проводиться на власний ризик з метою отримання прибутку [21].

Малі підприємства забезпечують гнучкість і стійкість економіки країни, їх продукція й послуги задовольняють потреби широкого кола споживачів, крім того вони виконують важливу соціальну функцію, особливу тепер в умовах військової ситуації на сході країни та появи чисельної кількості переселенців з Луганської і Донецької областей, надаючи робочі місця та забезпечуючи джерело доходу для значних прошарків населення. Варналій З.С. вбачає, що малий та середній бізнес в економіці виконує низку специфічних соціально-економічних функцій:

залучення до економічного обороту матеріальних, природних, фінансових, людських та інформаційних ресурсів, які “випадають” з поля зору великих компаній;

поліпшення становища на ринках шляхом забезпечення еластичності їхньої структури, врегулювання попиту, пропозиції і цін;